

Z Á V Ě R Y

Život i umělecké dílo Vojtěcha Martínka jsou úzce spjaty s jeho rodným krajem — s Pobeskydím, s vesnicemi a městečky Opavska, Hlučínska, Těšínska, ale především s městem hutí a šachet — Ostravou. Martínek prožil v tomto kraji svoje mládí a věnoval mu své mužné síly; do smrti zůstal věren „zelené a černé“ domovině.

Dříve nežli začal Martínek zobrazovat v próze život svého lidu, stal se všestranně poučeným a zaníceně oddaným znalcem rodného území, prostudoval jeho historii, literaturu, folklór a dialekt. Martínkova osvětově vzdělávací, vědecky popularizující činnost jde ve stopách jeho učitelů na pražské universitě, zejména „realistů“. Martínek přeměňuje v čin jejich heslo o každodenní, drobné, tzv. všední práci mezi lidem. Martínek nesl kulturu z centra do regionu, na „periferii“. Sám neúnavný osvětový pracovník mnohokrát ve svém díle (např. v Mezích, v Trojí cestě Blažeje Potěšila aj.) oslavil obětavost bezejmenných nadšenců v ochotnickém divadle, pracovníků v osvětových besedách, mezi žactvem škol atd.

Vírou v určující sílu drobné osvětové práce mezi lidem přejímá V. Martínek ideologii měšťanské inteligence z doby dvou desetiletí před první světovou válkou. Martínek přecenil dosah této práce, pokládal ji mnohdy za samospasitelnou. Unikla mu ekonomická podstata sociální dynamiky.

Martínek pozvedl nebojárně hlas ve jménu národně a sociálně pokořovaného lidu Ostravska. Budoval veřejnou knihovnu ve Vítkovicích, v místě, kde germanizace hrozila nejvíce. Z této činnosti, která měla charakter pozdně obrozenec-kého zápalu, vzešly mnohé podněty pro trilogii Černá země.

S výjimkou biografického románu o Karlu Sabinovi, k němuž autora přivedl literárněhistorický zájem o psychické i sociologické osvětlení vzniku zrady na národě — tedy konec konců šlo i zde o problém na Ostravsku kdysi žhavě aktuální —, vyrůstalo Martínkovo umělecké dílo, a prozaické zvláště, v denním dotyku a souvislosti s rodným krajem. V próze zobrazil Martínek podhorský venkov, zvlněný kraj Brušperska, patriarchální život rodiště, ale hlavně proces růstu Ostravy, která v údobí vrcholícího kapitalismu vstřebávala do sebe jako nenasytaná chobotnice lidi z Pobeskydí, Opavska, Těšínska i ze vzdálené Haliče. Zanikání starých řádů a zvyklostí, vznik nových forem života, poměšlování vesnic vlivem průmyslového rozvoje Ostravy, neustálý útek lidí do města a jen v řídkých případech životního ztroskotání návrat z města na dědinu — slovem: vzrušující proces prolínání venkova a města je hlavním tématem Martínkovy prózy.

Přibližně sto let převratného vývoje ostravského kraje — stranou přitom ponecháváme starodávné „romance“, které jdou do minulosti mnohem hlouběji —

zachytil Martínek ve své próze. Děj románové „kroniky“ Stavy rachotí začíná v roce 1848 a končí někdy v závěru let osmdesátých (přitom se Trojí cesta Blažeje Potěšila hlásí do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let). Trilogie Černá země navazuje dobou zobrazované skutečnosti na „kroniku“ Stavy rachotí a uzavírá se rokem 1917. V prvních letech předmnichovské republiky začíná děj tří románů o poštlukovském rodě a končí téměř na konci druhé světové války. Ani na chvíli nesmíme ztratit z mysli, že Martínek není historikem-kronikářem svého kraje, ale že beletristicky ukazuje, jak dějinami prochází tendence k neustále hlubší a širší demokratizaci životních forem. Není proto vůbec náhoda, že velkou událostí „kroniky“ Stavy rachotí je revoluční rok 1848 a že do děje obou trilogií rozhodujícím způsobem zasahují dvě světové války. Vesměs tedy mezníky sociálního a národního vývoje naší společnosti. Působení revoluce v Rusku ohlašuje se z hladových bouří r. 1917 ve Vítkovicích. Působení Velké říjnové socialistické revoluce zčásti po letech naznačila přítomností ruských partyzánů v horách kniha Ožehlé haluze.

V Martínkově prozaickém díle trvá od začátku zápas mezi realistickým zobrazením skutečnosti v typických postavách i situacích a mezi podáváním tzv. privátních historií. Postavy děl, omezujících se na soukromé osudy, byly sice tvořeny podle skutečných modelů, neopustily však individuální výjimečnost a prostrádají sílu zobecnění. Tento spor realismu a naturalismu nebyl v Martínkově díle nikdy dobojován do konce. Tam, kde Martínek přistoupil k látce jako bedlivý historik, se snahou dobrat se zákonitosti společenského dění, tam, kde látku v širokých souvislostech zevrubně znal — tak je tomu v trilogii Černá země a koneckonců i v „kronice“ Stavy rachotí, vytvořil díla realistická, jež v podmaňující plastičnosti postav a v pravdivě zobrazeném dění podávají zákonitost společenského vývoje v ostravském kraji. Leč tam, kde autor sledoval jenom osudy několika lidí, aniž jejich prostřednictvím podával obraz sociálního dění (to jsou např. romány Než se kořeny uchyť, Žena a peníze atp.), nebo tam, kde tvořil prózu, která měla dokumentovat některé filosofické a etické myšlenky o povinnosti, o věčně platném řádu atp. (např. v Kamenném řádu, v Jizvě na tváři atd.), vznikly práce sociálně málo typické nebo přímo nepravdivé. Jinými slovy: díla, v nichž autor studiem skutečnosti došel k odhalení zákonitosti dění ve společnosti, jsou v podstatě realistická, vyhnula se falešné idealizaci skutečnosti, kupení náhod, cizí nám filosofii fatalismu a mysticismu. U Martínka, který v mládí studoval dílo E. Zoly a J. K. Šlejhara, objeví se někdy nesprávný názor o biologickém předurčení člověka a jeho jednání.

Silně prožívaná myšlenka tradice nezmizela u Martínka nikdy. Brala jenom na sebe v průběhu let a měnících se okolností diferencovanou podobu. Jestliže v Martínkových obrázcích z historie literatury a domova žije vědomí, že současnost je s minulostí svázána tisíci spojnícemi, jestliže v třicátých letech sílí u spisovatele příklon k domovu a k řádům předků, pak za okupace vyrostla u něho strohá filosofie o nutnosti dodržovat „věčný řád“, kterou Martínek vyslovoval v mystické, nikoli ruralismu nepodobné myšlenky o udržení statku a o konzervování starých zvyklostí.

Během několika desetiletí zdokonalovalo se Martínkovo umění vyprávěcké a kompoziční. Na vrcholu svého díla, v ostravské trilogii a v „kronice“ Stavy rachotí, vyspěl Martínek v střizlivého sice, ale pádného vyprávěče, který vychází ze skutečnosti, který děj pevně svírá, nerozptyluje se do zbytečných podrobností a epizod, který má dar modelovat plastické postavy a názorně, téměř filmovými

záběry ukazovat celé scény, kontrapunkticky je stavět proti sobě, předvádět lidi v akci nebo aspoň v dialogu. Na rozdíl od spisovatelů naturalistů nedává Martínek svým postavám — ve snaze vystihnout jejich krajový původ — mluvit vesměs dialektem. Používá nářečí střídavě. Vždy je stylizuje a uvážlivě diferencuje podle sociálního původu, zaměstnání a stáří kreslených lidí. Umění charakterizovat figury jejich řečí učil se Martínek pomalu a těžce; tento proces poznáváme v raných pracích z Pobeskydí. Od ostravské trilogie však už Martínek uměním charakterizovat postavy jejich mluvou bezpečně vládne. Řeč vyprávěče, a také zde můžeme shledat za dlouhá léta u spisovatele šťastný vývoj k lepšímu, nepřehlňuje se obrazy. Autor vypravuje věcně a přitom názorně. Obrazy volí nejčastěji z prostředí přírodního. K podtržení krajového koloritu užije občas dialektismu nebo profesionalismu.

Zbývá nyní, abychom se zamyslili nad místem Martínkovy prózy v naší literatuře.

Pokud jde o spisovatelovy povídky a romány z venkova nebo z malého města, určíme jejich vývojovou hodnotu patrně nejlépe, když je zařadíme do linie, vedoucí od prací spisovatelů devadesátých let, kteří zobrazovali vesnici u nás v podstatě realistickým způsobem, i když se v jejich díle — rovněž i pro tehdejší nevyhraněnost teorie umění a literatury — mísí obrazy realistické s tím, co dnes považujeme za naturalismus. Mám zde na mysli autory, jako jsou F. X. Svoboda, V. K. Jeřábek, A. Mrštík, M. Jahn. Není docela náhodné, že Martínek o těchto spisovatelích napsal též literárněkritické monografie. Selské romány Kamenný řád a Meze jako by se řadily svým těžkopádným písmáctvím a dřevorytovou technikou zobrazování venkovských lidí k prózám Terézy Novákové. Větévky jalovcové mají půvab starobylých romancí, jak je psával Alois Jirásek. Stavý rachotí se jako slovesná kronika života v rodném městě hlásí k Jiráskovu dojímavému dílu o Padolí. Na mírně ironické, ale usmířené příběhy o Blažejí Potěšilovi padá odlesk Zapadlých vlastenců K. V. Raise. Slovem: zde všude Martínek prodlužuje a svérázným způsobem modifikuje linii našich prozaiků devadesátých let, kteří se označují za realisty v tehdejší smyslu slova.

Nejvýše z Martínkovy prózy se tyčí trilogie Černá země. Nejen pro své ryzí umělecké kvality, ale i proto, že si v ní Martínek musil razit vlastní cestu. Ostravský kraj byl totiž v dílech české literatury až do Bezručova vystoupení opomíjen. Připomeňme si, co tu před Martínkovou trilogií bylo v próze, která kreslila život Valašska, Těšínska, Opavska a Ostravska. Rodák z východních Čech, soudce František Sláma psal vlastenecké obrazy ze života Slezska, Dějiny Těšínska a historické povídky, vážené z historie kraje a s tendencí lidovýchovnou; těžil dále z folklórních pramenů pro obrazy zbojníků, obzvláště Ondráše. Redaktor Ignác Hořica podal nevelký počet prozaických črt z národnostní problematiky Slezska. Čechoslovák Ostravický poznovu (po Slámovi a Bezručovi) oživil postavu Ondráše. Novinář Otakar Skýpala užil r. 1910 (s pseudonymem Fr. Volný) pro svůj nevalný román z Ostravska názvu Černá země. Martínkův spolužák z gymnasia Karel Handzel nakreslil několik typů a scén z vítkovických železáren i ostravských hald v knihách Světélka v přítmi a Chachaři. Za vlastní předchůdce Martínkovy trilogie mohou být považováni jenom dva autoři — básník Slezských písní a spisovatel Fr. Sokol Tůma. Plamennými obrazy ostravských havířů a revolučními výzvami k zúčtování se sociální a národnostní bídou, jak je na přelomu století vykřikl Petr Bezruč, vstoupilo Ostravsko do české literatury jako téma krutě doléhavé. Martínkovo mládí i mužný věk žily ve znamení poezie Petra

Bezruč. Neznámý tehdy bard pověděl i za Martínka, studenta ostravského gymnasia, co leželo v myslích a srdcích lidí tohoto uhelného a železářského území. Sokola Tůmu poznal Martínek osobně už jako septimán. Předtím ovšem četl jeho havířský román *Na šachtě* a v průběhu let prostudoval celé dílo tohoto „ostravského Zoly“. Sokol Tůma, profesí novinář, popsal život na Ostravsku v rozlehlých skladbách, v nichž se nevyhýbal širokým líčením, řečnický rozevlátému patosu a v nichž mířil za prózou, plnou efektní barvitosti a necouvající před uplatněním křiklavě divadelní drastičnosti. Sokol Tůma přišel jako osvětový horlivel navrstvoval ve své próze nové a nové doklady; tím bortil stavbu svých děl, upadáje hned do senzačnosti, hned do suchého referování. Uměním typizace a uměním kompozice Martínek nad polotvary Sokola Tůmy vystoupil nesrovnatelně. Martínek se však výrazně liší také od autorky Hald (1927) — A. M. Tilschové. Nejenom tím, že se na rozdíl od jejího zobrazování Karvinska a Orlovska soustředil k Ostravsku vítkovických pecí a přilehlé periférie, nýbrž i tím, že nepodává válečnou Ostravu formou kolektivní fresky s naturalistickým exponováním postav a scén.

Vojtěch Martínek vytvořil v Černé zemi prozaický pandán k Bezručovým Slezským písním. V obrazech těchto dvou autorů nabylo Ostravsko rysů monumentálnosti.

Celým svým prozaickým dílem, ale ostravskou trilogií především, prokázal Martínek pravdivost devízy, že se umění, zobrazující jistý region — pokud jde vskutku o umění —, stává hodnotou celonárodní. V tom smyslu se Martínek čestně přiřadil k plejádě našich kritických realistů, kteří od let osmdesátých minulého století, zůstávající věrni skutečnosti a realismu, včleňovali obrazy krajových oblastí (A. Jirásek — Litomyšlsko, T. Nováková — Skutečsko, J. Holeček — jižní Čechy, G. Preissová a J. Herben — Moravské Slovensko atd.) do literatury celonárodní. Martínkovi zůstane provždy zásluha, že po Petru Bezručovi dobyl Ostravsku v české literatuře domovského práva.